

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxi (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imommazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybullaboboyev
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Oysara Madaliyeva**

Alisher Navoiyning 1480-yillar lirikasi tarixiga
 nazar ("Devoni jadid" yoki "Navodir un-nihoya"
 qo'lyozmalari asosida)

4

Furqat To'xtamuratov

"Gulshani joyid" qo'lyozmalari tadqiqi

40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lug'atayn" Eron navoiyshunoslari
 talqinida

57

ADABIYOTSHUNOSLIK**Tanju Seyhan**

Ali Shir Nevayi'nin *Hired* Redifli 4 Gazeli Uzerine
 Gorushler ve Hired Kavrami

72

Kemal Yavuz Ataman

Nevayi Dushuncesinde Cemiyetin Imari ve
 Nizami

102

Ridvan Ozturk

Afganistanli Shair Alim Lebib'in Nevali Shirlarına
 Yazdigi Nazire Gazeller ile Tahmislerin
 Dilbilimsel Ozellikleri

118

LINGVISTIKA**Samixon Ashirboyev**

O'zbek milliy transkripsiyasini yaratish yo'lida

131

Baxtiyor Abdushukurov

Kul tigin bitigtoshidagi ijtimoiy-siyosiy leksika

143

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Aimaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliiev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurbay Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Hayram (Turkey)

Kuldosh Paridaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLGY****Oysara Madaliev**

Insights Into the History Of 'Ali Shīr Navā'ī's
Lyrics of the 1480s (Based on the manuscripts
Divāni jadid or *Nawādir al-nihāya*) 4

Furqat Tukhtamuratov

Studying the manuscripts of "Gulshani Javid" 40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lughatayn" in the interpretation
of Iranian Navoi studies 57

LITERATURE**Tanju Seyhan**

Opinions on Ali Şir Nevâyî's 4 Ghazes with
Hired Redif and the Concept of Hired 72

Kemal Yavuz Ataman

Construction and Order of the Society in Nevâyî
Thought 102

Ridvan Öztürk

Linguistic Characteristics of the Naziraz Ghazals
and Tahmis Written by Afghanistan Poet Alim
Labib to Neva'i Poems 118

LINGUISTICS**Samikhan Ashirbaev**

On the way to creating the Uzbek national
transcription 131

Bakhtiyar Abdushukurov

Socio-political vocabulary in the epitaph of
Kul-tigin 143

ADABIYOTSHUNOSLIK
LITERATURE**Ali Şir Nevâyî'nin *Hired* Redifli 4 Gazeli
Üzerine Görüşler ve *Hired* Kavramı¹**Prof. Dr. Tanju Seyhan²**Özet**

Bir "akıl mühendisi" olarak Ali Şir Nevâyî mensur ve manzum eserlerinde *akıl*, *hired*, *zeyrek*, *fikir* ve *türevleri*; *anlamak*, *sa(n)mak* ve başka mental kelimelere geniş bir kullanım alanı içinde sıklıkla yer verir. Bu akıl-idrak kelimelerine sıklıkla yer verişindeki temel amaç Hak üzre, İslamî esaslar çerçevesinde adil bir yönetim altında tarihini bilen, geleceğini bu doğrultuda inşa edecek bir bilgi toplumu yaratma çabasıdır. İslamî ilimleri, Eski Yunan ve İslamî, tasavvuf felsefesine, siyaset bilimine daha pek çok bilim dalına hâkimiyetiyle ve görevi gereği toplumun geniş kesimine gerek bizzat gerekse şiiirleriyle, eserleriyle ulaşarak bu amacını gerçekleştirmek ister. Bireysel olarak da her daim kendisini aşma düşüncesiyle hareket etmektedir. Onun akla önem verışı *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyiü'l-Vasat* *Fevâyidü'l-Kiber*'de yer alan 4 gazelinde *hired* redifini kullanmasıdır. Burada özellikle tasavvufta aşk ve akıl ilişkisini değerlendirmiştir.

Bu makalede Türkçeye Farsça *hired* kelimesi ve türevlerinin girişi, Ali Şir Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Bedâyiü'l-Vasat*, *Fevâyidü'l-Kiber*, *Hayretü'l-Ehrâr*, *Kitâb-ı Münşeât*, *Mahbûbû'l-Kulûb*, *Mecalisü'n-Nefâ'is*, *Çihil Hadis*, *Nazmü'l-Cevâhîr*, *Târîh-i Enbiyâ* ve *Hükemâ*, *Vakfiye* adlı eserlerinde söz diziminde yer alışı, işlenişi ve anlam alanı *akıl* kelimesiyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye ve 4 gazelin *hired* "akıl" odaklı şerhi yapılmaya çalışıldı. Anılan eserlerde *hired* kelimesinin geçtiği hemen bütün yerler tespit edilip makalede başka araştırmalara kaynak olması açısından verildi.

Anahtar sözler: *Ali Şir Nevâyî*, *akıl*, *hired*, *zeyrek*, *fikir* ve *türevleri*; *anlamak*, *sa(n)mak*.

¹ Bu makale 25 Ocak 2024 tarihinde Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tarafından düzenlenen "Alisher Navoiyning Tilshunoslikka Oid Talqinlari" mavzusidagi Xalqaro Ilmiy Seminar Dasturi'nda sunulan tebliğden genişletilerek üretilmiştir.

² *Tanju Oral Seyhan* – filoloji bilimleri doktoru, profesör, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Turkey.

E-mail: seyhantanju@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1283-0920

Alıntı için: Tanju Seyhan, 2024, "Ali Şir Nevâyî'nin *Hired* Redifli 4 Gazeli Üzerine Görüşler ve *Hired* Kavramı". *Oltin bitiglar* 1: 72 – 101.

Giriş

Ali Şir Nevâyî'yi anlama, idrak etme çalışmalarında ilerlerken biraz da çok kullanılan kelimelere bakmak istedik. Onu anlamak ciddî bir bilgi birikimi, emek vermek, çabalamak gerektiriyor; çünkü Nevâyî büyük bir bilgi birikimiyle, tecrübelerini ortaya koyarak eserlerini yazmış. Eserleri dinî ilimler, halk bilimi, tıp, Eski Yunan Felsefesi, İslam felsefesi, tasavvuf, gökbilimi, tarih ve niceleri ile mücehhez.

Eserlerde sık tekrarlanan kelimeler eserin ve yazarın meselesini de gösterir. Filolojik olarak bakıldığında eserlerinde kelime hazinesinde adalet, söz, gönül, akıl, aşk, anlamak, duyu fiilleri, idrakle ilgili kelimelerin önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Eski Yunan Felsefesinden itibaren üzerinde durulan temel problemlerden biri akıl olmuştur. İnsan varlığın özüne ulaşmak ister. Düşüncelerin merkezinde Tanrıyı anlama, idrak etme sorunu yatar. Problemlerin başında Tanrıyı anlamada aklın rolü üzerinedir. Felsefeciler aklın varlık bilim (ontolojik), psikolojik fonksiyonu üzerinde çeşitli teoriler geliştirmiş, kozmik varlığın açıklaması ve bilgi teorisi (epistemoloji) alanlarında farklı ekoller oluşturmuşlardır. Düşünce sistemi ve farklı çevrelere ve inanç sistemlerine, yorumlama farklılıklarına rağmen aynı doğrultudadır. Bütün bu çalışmalar filolojik açıdan ihtiyaca bağlı olarak terminolojisini de beraberinde getirmiştir.

Eski Türkçe döneminde zihinsel faaliyetler için çeşitli akıl, idrak, duyu kelimeleri bulunmaktadır: *ö-*, *ög*, *ukuş* (<u-k-üş), *us*, *añ+la-*, *eşit-*, *tüşün-*, *bil-*, *kör-*, *tuy-*, *sa-*, *san-*, *oy* vb. Bu Türkçe kelimeler Karahanlı Türkçesi döneminde de devam etmiş ama bir yandan da İslamiyet sahasına girip *Kur'an*, hadis ve dini eser çevirileriyle, yazılan telif eserlerde Arapça, Farsça ödünçlemeler (*fehmi*, *idrak*, *dimağ*, *fıkr*, *tefekür*, *huş*, *his*, *sabr*, *zeyrek* vb) de görülmeye başlamıştır. Akıl¹ ve mutlak eşanlamlısı *hired* bunlardan biridir. *Kur'an*'ın Arapça Farsça Türkçe üç dilli çevirisinde *hired* daha az sayıda görülür.

Kutadgu Bilig'de 234 kez *ukuş*, 109 kez *ög*, 6 kez *öge* "bilgili, müşavir", 45 kez de *us* kelimesi gerek tek gerekse söz dizimlik olarak kullanılır. Bu Türkçe kelimeler yanı sıra 3 kez 'akıl', 3 kez de eş anlamlısı *hired* kelimesinin metinde yer alır.

Atebetü'l-Hakâyık'ta daha ziyade Türkçe *ukuş*, *ukuşsuzlar*, *ukuşsız ér*, *ukuş sözler*, *ög* gibi yapıların kullanıldığını görüyoruz. Buna rağmen 1 yerde *hired*, 1 yerde de *hiredliğ* kelimesi bulunur:

¹ Akıl kelimesinin kullanılışı "Ali Şir Nevâyî'de akıl kavramı ve kullanımı alanları" adı altında Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti tarafından 8 Şubat 2024 tarihinde düzenlenen "Ali Şir Nevâî ve XXI. Yüzyıl" başlıklı sempozyumda tebliğ olarak sunuldu.

(Emir Muhammed İspehsalar Bey) *Ol ol 'aql ukuş hūş huredka mekân* (47); *huredhı mu bolur tili boş kişi* (137).

Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'in-de *akıl* kelimesi Türkçe yapım ekleriyle türetilmiştir: '*aqıl-sın*- <'aql+sı-n- "kendini akıllı saymak" 199-6), '*aqılsız* <'aql+sız "ahmak, aptal" (90-5).

Kur'an'da *akıl* kelimesi isim olarak değil sadece fiil olarak bükümlü şekillerde 49 yerde (عَقِلُوا = 22, نَعَقِلُوا = 1, نَعَقِلُوا = 1) geçer. *Akıl* ve *hired* kelimesinin kullanım alanı ve sıklığı taramamızı hacimli olmaları sebebiyle seçtiğimiz *Kur'an* tercümelerinin Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde Türkçeye satırlı tercüme *Ryland*¹ [Ata 2004], *TIEM* 73² [Ünlü 2018] ve *Hekimoğlu*³ [Sağol 1993] nüshaları üzerinde yaptık.

Kur'an tercümesinin Türkçe, Farsça satırlı tercümeli *Ryland* nüshasında Türkçe tercümede '*aql* kelimesinin bükümleri için esas itibarıyla *uq-* fiilinin çekimleri kullanılmaktadır. Kimi zaman *ögin uq-*, *ög birle uq-* gibi daha açıklayıcı, geniş tercüme de yapılmıştır; ancak *uq-* fiili sadece '*aql* kelimesini karşılamak için kullanılmamış, *fıkh*, *'irfân*, *şu'ür* kelimelerinden de tercümede yararlanılmıştır. *Uq-* türevlerinden *ukuşsuz* "akılsız" anlamıyla Ar. *sefih* (F. *bî-hired/ân*) kelimesinin tercümesinde kullanılır (28/31b2=7:155). *Ukul-*, *uqtur-* türevleri de olup "anlaşı-, anlat-, bildir-" anlamlarındadır. Türkçe çeviride '*aql* kelimesinden 4 yerde yararlanılmıştır; bunun yanı sıra tercümede *hired* kelimesinin tercihi de 4 yerde tespit ettik. Farsça tercümede *hired* ve çekimleri kullanılır. Farsça tercümeyle Türkçe tercümenin yan yana oluşu da diller arası etkileşim, ödünç kelime alma bakımından önemli etkidir. *Hired* kelimesinin Türkçeye girişinde bu tercümelerin de rolü olmalıdır.

Akıl ve *hired* kelimelerinin *Ryland* nüshasında Türkçe tercümede kullanılışı:

¹ İngiltere / Manchester, Rylands Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, No. 25-38'de kayıtlı. Tamamının 30 cilt olduğunu bildiğimiz tercümenin elimizde 14 cildi bulunmaktadır, baştan ve sondan eksiktir. 1145 varak, 3 satır Arapça satır altında Türkçe, Farsça tercümesi bulunur. Karahanlı Türkçesi dönemine aittir.

² TIEM 73: İstanbul'da İslam Eserleri Müzesi No 73 numarada bulunur. İlhanlı devleti Abû Sa'îd (1317-1336) döneminde Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirâzî tarafından H.734 [M.1333/1334]'te istinsah edilmiştir. 451 varak olup son sayfa hariç diğer sayfalarında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çevirisi olmak üzere toplam 18 satır bulunur. Karahanlı Türkçesi dönemine aittir.

³ Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii Bölümünde, No. 2'de kayıtlı. 583 varaklık tam bir çeviri. Müstensih ve istinsah yeri bilinmeyen eser H.764 (M. 1362/1363)'te istinsah edilmiştir. Her sayfada 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Harezmi Türkçesi dönemine aittir. Oğuz Türkçesi özellikleri de gösterir.

A. nuhyet (F. *hired*) 'akıl idileri (31/50a3=20:54), A. lubb/elbâb (F. *hired/hâ*) 'akıl idileri (34/59a/2=38:29), 'akıl idisi (34/85a/2=39:9, 38/85b/1=65:10). A. lubb (F. *hired*) için *hired* idileri "akıl sahipleri, akıllı kişiler" (34/89b3=39:18), A. elbâb (F. *hiredhâ*) için *hired* idisi (34/63b3=38:43), A. uliyyi'l-lubb (F. *hiredmendân*) *hired* idileri (35/55a3=40:54), A. ulu'l-elbâb (F. *hiredmendân*) *bilig/hired* idileri (30/17a2=14:52), *hiredi yok* "anlayışsız, anlamamak" (A. *lâ ya'kılûne*, F. *ne-huşdâr*) olar bir boğun tururla[r] *hired*leri yok (38/28a2=59:14).

TİEM 73'te Türkçe çeviride Kur'an'da geçen *akıl* bükümlerinin 47'sinde *uk-*, *ögün uk-*, *ögüt uk-*, *azu uk-* fiil/birleşik fiilleri çekimlenir; 1 yerde *akıl* kelimesi ['akıl iyeleri (38v/4=3/7)], 2 yerde *hired* [idileri (21r/4=2/179; 9 kez)] kelimesi ve türevi *hiredlik* [(*kıl-*) (15v/2=2/130)] kullanılmıştır. *Ög* kelimesi *ögi bar-* "baygınlık geçirmek" (374v/2=47/20), 4 kez *ögün uk-* (128r/9=7/169) ve *ögüt uk-* "akıl etmek, düşünmek, anlamak" (9r/3=2/73) diziminde geçer. *Uk-* "anlamak, idrak et-, kavramak", *ukıl-* "bilinmek, anlaşıl-", *ukıt-* "anlamasını sağlamak", *uktur-* "okut-, anlamasını sağlamak", *söz uk-* "anlamak, söz dinlemek" (229v/2=020/028) yapılarıyla sıklıkla kullanılan bir fiildir. *Az ukuşluğ* "anlayışlı" (165r/8=11/27), 4 kez *ukuşsuz* "anlayışsız" (3r/7=2/13), 4 kez *ukuşsuzluk* "anlayışsızlık" (118v/9=7/67) türevleriyle isim olarak da kullanılır. *Us* kelimesi sadece *usluğ* "akıllı" (36v/4=002/282) türeviyle yer alır.

Hekimoğlu tercümesinde *hired* kelimesine rastlanmamıştır. Türkçeye aktarımında da 'akıl kelimesi çekimlenmiştir: Arapça *hicr* (572b/7=89/5), *hulm* (501b/8=52/32), *lubb* (43a/2=2/269), *nuhyet* (309b/4=20/128), *meshûr* "sihr kılınp 'aklı üze galebe kılınmış" (345b/4=25/8), *fâriğ* için '*akıldın ok* "aklı bomboş olan" (369a/3=28/10), *eşudd* için '*aklı bolmak* "olgunlaşma" (274a/3=17/34), *inzâf* için '*aklı kit-* "sarhoş olmak" (227b/1 = 37/47), *eşudd* için '*aklı yitiz bolmak* "olgunlaşmak" (369a/9=28/14), *inzâfi* için '*aklsız bol-* "sarhoş olmak" (511b/3=56/19).

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l-Perâdis*'te 1 yerde *hired*, 1 yerde de *hiredliğ bol-* geçer: 'ilm ve *hired* (426/4), *edeb ve hired* (426/7), 14 kez ise 'akıl kullanılır. 'Akıl'ın kullanım sıklığı Karahanlı Türkçesine göre daha artmıştır. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *hired* kelimesi sadece 1 yerde (192r/2) görülür; buna rağmen 'akıl 8, 'akıl 8 kez geçer. Artık kelime Türkçede yerleşmiştir. Türkçe *ukuş*, *us* görülmezken, 3 kez *ög*, 4 kez de *öğ* kullanılır.

Son olarak *hired* kelimesinin Türkçe metinlerde kullanım sıklığı, dilde yerleşmesine bakmak için Ali Şir Nevâyî'nin *Mecali-*

sū'n-Nefā'is'te de bahsettiği Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi Dönemi temsilcisi Sekkâkî'yi gözden geçirmek istedik. Merhum Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın hazırlamış olduğu Sekkâkî *Divan*'ında 'akıl' kelimesi 12 yerde geçerken *hired* 3 yerde geçer:

Hired sūnbül bigin şeydā bolup nergis tēg ösrügey

Eger körgüzse bir nesrîn uşal ruhsâr-ı zîbânı (279).

Hirāmlap ötkeniñizde hired maña aytur

Özüñge kël, közüñ aç, 'ömr nāgehān kēçti (698).

Zihî tedbirî vū rāyı zihî 'ilm ü sırr u şıdķı

Hiredka aşl u cāñga fer' ü dīñga berg ü haķga ber (244).

Kutadgu Bilig'den itibaren *akıl* kelimesinin Türkçeye yerleştiğini, giderek artan bir şekilde de mutlak eş anlamlısı *hiredin* kullanıldığını ama *akla* göre metinlerde çok daha seyrek yer verildiğini tespit ettik. Klasik Çağatay Türkçesi dönemine gelindiğinde *hiredin* kullanımı bu şekildedir. Şimdi Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde bu kelimeyi kullanımını anlam ve sözdizimi bakımından değerlendirelim.

I. Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde *hired* kelimesinin kullanım alanı

Ali Şir Nevâyî'nin bütün eserlerinde *akıl* kelimesinin işlenişini tespit, anlambilimsel çalışma yapmak ve bunlardan sonuç çıkarmak oldukça güçtür. Çünkü o hemen her fırsatta sözü akıla, bilgiye getirerek zengin bir anlatımla bu konudaki birikimini ortaya koyar. Eserlerinde gerek dünyevî gerekse uhrevî hayata hazırlanmak için akıllı olmak gerektiği, aklın kişiye dost, yol gösterici, düğümleri çözücü olduğunu belirtir, ondan medet umulması gerektiğini dile getirir. Kişinin yaptıklarına bakılarak akla şaşılıp, ondan utanıldığı durumlara da işaret eder. Burada bilginin kullanılışı önem kazanmaktadır. Akıllı kişilerden öğrenmek isteyenlere öğretmesinin buyrulduğu, onlarla dost olunması gerektiğini vurgulayan hadisi nakleder ve toplumsal bir mesaj da ulaştırarak bilginin temel alınıp yaygınlaştırılmasını, ilim tahsil edilmesinin önemini anlatır. *Nazmü'l-Cevahir*'de de Hz. Ali'nin akılla ilgili özlü sözlerine yer verir:

Dostlaşın hediyyeler bērişip

Behre tapķan hired 'atıyyesidin

Hod cihānda 'atıyye'ī bar mu

Yahşırak dostluk hediyyesidin [ÇH, 6b/72, 37].

Ëy hiredmend 'ālemī ki saña

'İlmdin rūzī Ëyledi şānī'

Kişi örgense kılmağıl maħrūm

Yâ ki nef' alsa bolmağıl mâni' [ÇH, 8a/90, 39].

Ali Şir Nevâyî'nin eserlerindeki bu zengin malzeme sebebiyle eser sayısını sınırlandırarak *Bedâyi'u'l-Vasat* 9BV), Çihil Hadis (ÇH), *Fevâyidü'l-Kiber* (FK), *Garâ'ibü's-Sigar* [GS], *Hayretü'l-Ebrâr* (HE), *Kitâb-ı Münşeât* (MÜN), *Mahbûbü'l-Kulûb* (MK), *Mecalisü'n-Nefâ'is* (MN), *Nazmu'l-Cevâhîr* [NC], *Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ* (TEH), *Vakfiye* [V]'yi taradık.

Yapılan çalışmaların dizinlerine dayanarak yaptığımız tespitlere göre Ali Şir Nevâyî'nin 11 eserinde 'akl 275, 'âkil 23; *hired* 168, *hiredmend* 27, *hired-âyîn* 2, *hired-âşâr* 1, *hired-berî* 1, *hiredî* 1, *hired-peyvend* 1; *horde-bîn* 7, *horde-dân* 12, *horde-dânlığ* 2, *horde-dânlık* 1, *horde-dânî* 1 kez geçer. Ög kelimesi, *ukuş* ve *us* kelimelerine yalın durumda rastlanmamıştır. Nevâyî'de Türkçe akıl anlamına gelen kelimeler artık kullanılmaz olup yerini birinci sırada *akıl*, ikinci sırada *hired* kelimesine bırakmıştır. Bunların çekimli, bükümlü şekilleri de kullanılmıştır. Her ne kadar *akıl* kelimesinin kullanım sıklığı *hired* kelimesine göre daha çok olsa da ses yapısının kafiye-ye elverişli olması sebebiyle Ali Şir Nevâyî *hired* kelimesini redif yaparak 4 gazel söylemiştir. Bu gazellerin incelenmesi dışında adlarını zikrettiğimiz eserlerdeki *hired* ve türevlerinin geçtiği yerleri de belirledik. Bu çalışmada *hired* kelimesinin geçtiği hemen bütün yerleri de tespit ederek farklı çalışmalara konu olabileceğini de düşünerek verdik.

Ali Şir Nevâyî'nin taradığımız eserlerinde *hired* kelimesinin 4 gazel dışında geçtiği yerler:

1. *Hired* kelimesinin yalın durumda kullanımı

Hired mahfî, beden fânî, köñül gâyib, tarab ma'dûm
Barî sehl êrdî bolsa êrdî ol nâ-mihr-bân peydâ [FK, 37].

Kirey deyr ara eyle mecnûn u mest

Kî mecnûn hired hâş ile 'âmdın [FK, 681 II/6].

Mey-i la'liñ ne 'acab bâde ki keyfiyetidin

Rûh-ı lâ-yu'kal u andın hired olmuş mebhût [BV, 71/3].

Ey Nevâyî sên ü hired bile Câmî tavrı

San'at u rengni koy sözde kerek derd ile sûz [BV, 215/7].

Hired muğ deyri sarı istemen kim

Bu yolda 'âkil ü ferzâne bolmas [BV, 237/6].

Ey Nevâyî saña şa'b olsa hired

Tilbelik silsilesin tut muhkem [BV, 399/9].

İstimâ' etse hired sevdâyî olğay şemmei

Zülfi zenciride sevdâ-yı muhâlimni dësem [BV, 416/3].

'İşkım ahvâliğa muṭlak vâkıf êrmestür hired

Kayda tapkay ehl-i ma'nî hâlidin nâ-dân vukûf [BV, 307/6].
'Aceb mihr ü sipihr êrmes müdür kim tapmadı hergiz
Hired bu tâk mi'mârın nazar ol şemse naqqâşın [BV, 508/8].
Nê sâki ol ki anıñ 'işvesiğa baksa bolur
Havâs lâl ü hired mesh u rûh-ı nâtıka deng [FK, 348/2].
Lîk 'ömrün tûlı yüz nevbet Zühâlı devrânıça
Farz ête alsa hired miñ yıl anıñ her nevbetin [BV, 660/89].
İşbât-ı cüz-i lâ-yetecezzâ kılıp hired
Ağzıñ vücdı nüktesiğa kâyıl olmağay [BV, 612/6].
Bolup her berg bir mir'ât-ı vesvâs
Tuta almay hired öz hûşını pâs [MÜN, 3b/14].
Hired vehm ü gümânımdın kit-
Bezmdin ösrük çıkıp kim atlanur âlüfte-vâr
Hûş başımdın hired vehm ü gümânımdın kiter [FK, 175/2].
Hired zâ'il ol-
Sâkiyâ bî-hûş dârû iz dağı tut bâde kim
Andın olsun hûş dârû eyle kim zâ'il hired [GS, 128/6].

2. Belirtme durumu ekiyle kullanımı

Sâkiyâ bâde ki bu kâr-geh evzâ'ı hiredni
Yok ki 'âciz kılıp u mesh ki dîvâne hem éylep [FK, 61/6].
Her işde hiredni özünge yâr éyle
Cürmün terkidin hired ızhâr éyle [NC, 14b/2].

3. Yönelme durumu ekiyle kullanım

Hiredka bizni terğîb étme éy şeyh
Bu işdin tut cünün ehlini ma'zûr [FK, 168/6].

4. Türkçe isim tamlaması kalıbında kullanılışı **hired haylı**

Gehî ki mest igerür bād-pā hired haylı
Barur hevāğa koyun yetkeç eyle kim hāşāk [FK, 349/2].
hired 'atıyyesi
Destlaşın hediyeler bərişip
Behre tapkan hired 'atıyyesidin [ÇH, 72].
hired envârı
Cehâlet zulmetidin hired envârığa yetkürmek ve şufûliyyet
gâfletidin şu'ûr u vukûf devletin naşîb kılmak [MÜN, 16b/3].
hired haţtı
Köp hired haţtın Nevâyî sarı çekme éy refîk
Kim aña kilik-i kazâ 'aşıklık éyleptür raqam [FK, 415/7].
hired idrâki

Kılmağıl bu **kâr-geh vaż'ığa** fıkır ü bâde iç

Kim **hired idrâki** 'âcizdür anıñ bennâsıdın [FK, 491/6].

hired bülbüli

Hired bülbüli bu nevâlar tüzdi ... dağı 'aql girih-küşâyılığ
bile [V, 4b/10].

hired hâkim-i 'âdilî hükmi

Hired hâkim-i 'âdilî hükmi bile râstlık siyâsetgâhıda garaz
uğrısını fenâ dârığa asıp inşâf dârü'l-kazâsıda hırş karağçısı boy-
nın kanâ'at kılıcı bile urup vûcûd şehride müdde'â kaşrın riyâzat
yamğuru bile yıkıp nefsâniyyet bâğıda ârzû nihâlin inkıtâ' eligi
bile kongarıp emel mezrâ'ıda tevağku' hırmenin fakr otı bile köydürüp
ol hırmen küllerin fenâ yelige savurdum [V, 4b/24-5a/1].

hired ileyide

Kâfir ki **hired** ileyide hâr u dündur [NC, 31a/1].

Akıl kelimesiyle de bu isim tamlaması oluşturulmaktadır:

Yârî ki teger birevge âzârı anıñ

'Aql ileyide têng durur yok u barı anıñ [NC, 16a/5].

hired kuşı

Ana ki boldı cünün 'ışk içinde yağdurdıñ

Hired kuşını uçurmağka tıflardın taş [GS, 253/5].

hired mâhiyyeti

Hırâmân her şaraf yüz şurfe mâhî

Hired mâhiyyetin bilmey kemâhî [MÜN, 3a/15].

hired mizânı

Dâniş ehli keffeside keltürür nâ-dânnı çerh

Fikri yok kim râst kélmes bu **hired mizânı**da [BV, 533/8].

hired mülki

Nevâyî ger **hired mülki**de sevdâdın be-teng olsañ

Qadem urğıl fenâ deştide mecnûn-vâr mên yanlıg [FK, 311/10].

Hired mülkini şabrım kişveri dek buzdıñ ey sâkî

Bu seyli kim revân kıldıñ qadeh-pâlâ şehâbıdın [GS, 475/7].

hired peyki

Felek vâdileri kaç'ığa 'azmıñ cün sürüp merkeb

Hired peykige hem evvel qademde renc olup peydâ [GS, 8/6].

hired piri

Dedim bu remzini anlay velî **hired piri**n

Bu nûkte keyfiyeti içre bi-haber taptım [GS, 422/5].

Hired piri bed-hâllıgım bildi [V, 4b/4].

hired şayrafisi

cevâhir-i manzûme kim **hired şayrafisi** başâret 'aynekin
közige koyup ihlâş nukûdın ileyige töküp na't u du'â bâzârıdın eligge

keltürgey [NC, 1b/5].

hiredniñ şevketi

'İşki içre köksüme ança cünün yaşın uray

Kim **hiredniñ şevketin** taqvâ şikûhın sındıray [GS, 641/1].

hiredniñ kolu

Kolını tolgadı 'işki **hiredniñ**

Egerçi ol munuñ birle talaştı (646/5).

hired mühendisî: 'aql mühendisî tamlamasını da kullanılıyor.

... medresesi kim kâşîsî girihkârlığıdın 'aql mî'mârî hayrân ve şemsesi zer-nigârlığıdın **hired mühendisî** sergerdân durur [V, 6a/16].

Derkide kâşır boluban hisleri

Çün körüben '**aql mühendisleri** [HE, 4/7].

hired nahli kës-

Këskeli hüş u hired nahlini bêrgil erre'î

Her hırâşî kim cünün şerhîğa feryâdında bar [FK, 200/5].

hired tarîkı

Her kimgе **hired tarîkı**nıñ nisbeti bar

Devletka eger yêtse anıñ müddeti bar

Ahmaqka çü yêtse saltanat şene'ati bar

Sultânlığınıñ zevâlidin sūr'ati bar [NC, 34a/10].

hired tınabı

Nevâyî ehl-i cünün kaydı yâr zülfî émiş

Hired tınabını üz bendi eger bu silsiledür [GS, 199/8].

hired vesvâsı:

Ol perî 'ışkı ergerçi éyledi mecnûn mênî

Şükr érür bârî ki kutkardı **hired vesvâsı**dın [FK, 491/3].

Akıl kelimesiyle de bu isim tamlaması oluşturulmaktadır:

'Aql vesvâsını koysam evlî ol kim mên dağı

Başım alıp kitke mên her sarı kim ol başkarur [GS, 178/4].

hired yolu

Her kim ki **hired yolu** sarı mâyil ése

Bol dost anga her néçe kim kâyil ése

Bir dostdın artukdur cāhil ése

Andak düşmen ki zeyrek ü 'ākil ése [NC, 27b/163, 152].

Könlüñe **hired yolın** bedîdār éyle

Bu naqdka cānıñnı **harîdār éyle** [NC, 14a/15, 89].

5. Farsça birleşik sıfat kalıbında kullanımı:

hired-peyvend

Her müçege lâyıq ferâset-âyîn hüş-mendlerni ve her çergege

muvaḥḥiq kiyāset tezyīn **ḥired-peyvendlerni** salṭanat umūriḡa mūte'al-
lık işler kifāyeti üçün sāyir nāsdin tanlap [V, 3b/4-6].

6. "Akıllı" anlamını karşılamak için **ḥired** kelimesinde
şu yapılarda istifade edilir: *ḥiredmend*, *ḥired ehli*, *ehl-i ḥired*,
ḥiredliḡ (< *ḥired+lıḡ*), *ḥired aşḡābı*. Sözdiziminde yalın durumda,
durum ekleriyle veya birleşik fiil (*ḥiredmend kıl-*, *ḥiredmend ét-*,
ḥiredmend èyle-) olarak kullanılır.

6.1. **Ḥiredmend "akıllı"**

Veh ki zencîr-i cünûn zûlfûḡdin

*Mübtelā barça **ḥiredmend** saḡa* [FK, 18/5].

Sākiyā bâde kêtürgil ki eger devr bu devr

*Nāşih-ı şehṛ n'iter bizni **ḥiredmend** kılıp* [FK, 59/6].

Eger mēn 'āşih u dīvāne érsem

*Maḡa nāşih daḡı érmes **ḥiredmend*** [FK, 127/4].

Sormaḡımḡa kelse Mecnûn n'itti ey ehl-i cünûn

*Va'z u pend aytip mēni bir dem **ḥiredmend** ètseḡiz* [FK,
227/4].

Devr kim bâdesiniḡdür gezeki zehr-ālūd

*'Āḡil andın tilemes bâde **ḥiredmend** gezek* [FK, 345/6].

Bâde-i 'ışk asru mest ètmiş mēni ay dostlar

*Cāmıma afyōn èzip bir dem **ḥiredmend** èyleḡiz* [GS, 230/6].

Èy perî dép sēn Nevāyî bar èmiş mecnûn kibi

*Bir yolu ol tilbeni ḡaydın **ḥiredmend** èylediḡ* [GS, 375/7].

ḡaḡırnı 'āḡil èseḡ la'l dép ḡızıtma dimāḡ

*Kî otnı islemedi ḡül dēben **ḥiredmendî*** [GS, 631/6].

Cihān ra'nāsıḡa bérme köḡül kim

*Aḡa aldurmamış köḡlin **ḥiredmend*** [BV, 116/6].

Bu nev' er zûlfı sevdâsı alur hûş

*Èrür şa'b ey ḡakīm olmaḡ **ḥiredmend*** [BV, 123/5].

*Birev kim **ḥiredmendniḡ** nüktesin*

ḡulaḡıḡa almas nè noḡşān muḡa [BV, 681/1-2].

*Èy **ḥiredmend** 'ālemî ki saḡa*

'İlmdin rūzî èyledi şāni'

Kişi örgense ḡılmaḡıl maḡrûm

Yā ki nef' alsa bolmaḡıl māni' [ÇH, 90].

Dinî vecibeleri yerine getirebilecek, iyiyi kötünden ayıra-
bilecek güce sahip olanlar için de *ḥiredmend* ve *'āḡil* kelimeleri
kullanılır:

*Namāz içre ferāyız ey **ḥiredmend***

On èkki nēme èylepdür ḡüdāvend [SM: 126, 270].

6.2. Hired ehli: Akıl kelimesiyle de bu Farsça izafet oluşturulmaktadır.

'Akl kim barça **hired ehli**ğa erdi üstâd
 Boldı 'ışk ebcedi ta'lîmide tıfl-ı mekteb [FK, 48/8].
 Êy hired ehli siz ü 'aql u verâ' mülkide kayd
 Kim érür 'ışk ehli allında cünün şahrâsı hoş [FK, 261/7].
 Ahvâlîma Ferhâd ile Mecnûn'ğa ta'accüb
 'İşk etti **hired ehli** kaşıda mēni rüsvâ [GS, 38/4].
 Demim düdi hired ehlin kılur her lahza sevdâyî
 Dimâğında körün ol zülf müşgîdin nē sevdâdur [BV, 196/3].
 Açığım kēlgeli kevşerni açığ bâdeğa tercîh
 Hired ehli çü kılurlar mēni nādān talaşur mēn [BV, 474/6].
 Rûzgârım zülf ü hâl ü hattıdın bolmuş kara
 Êy hired ehli biliñ kim mahz-ı sevdâ mēn bu kün [BV, 500/3]
 Körüp körmey kaşın 'uşşâk ara köp baht vâki'dür
 Hired ehli ara andağ ki rû'yet ihtilâfında [BV, 552/4].
 'İşk ara köymek işim kayda mēn ü kayda **hired**
 Beyle ot içre kirerge **hired ehli**ğa nē had [FK, 125/1].

6.3. Ehl-i hired: Bu Farsça izafet 'akıl kelimesiyle de oluşturulmaktadır.

Firâk şâmı ki **ehl-i hired** bérür pendim
 Meger ki dûzah ol u bu anıñ 'azâbı érür [FK, 163/3].
 'Akl 'ışk allıda nē lafz degey müstaḥsen
 Nē degey **ehl-i hired** allıda nā-dān elfâz [FK, 299/2].
 İstemen Ferhâd ü Mecnûn tavrını mēndin ki halk
 Kılmamış **ehl-i hired** resmin taleb dīvānedin [FK, 516/3].
 Tūrfarağ budur ki ol kīm cān aña kıldım fidâ
 Bâver éylep hâlîme her nē ki dēr **ehl-i hired** [GS, 128/4].
 Zamâne bâ'ış-i ğamdur zamānî **ehl-i hired**
 Kadeh küci bile ğam-gīn köñülñi şād etedür [BV, 147/6].
 Nē 'acab **ehl-i hired** hoş-dil Nevâyî nazmıdın
 Cevherî tapkanda tañ yok yahşı gevher tapsa haz [BV, 286/7].
 Dēmen **ehl-i hired** 'ışk u cünün şahrâsıdın çık kim
 Mēn-i bî-hānumān bu deştñiñ sakḳâsı bolmuş mēn [BV, 499/6].

6.4. hiredliĝ

Hiredliĝ ko meşâfıññı taḥammûl koy güzâfıññı
 Vera' terk éyle lâfıññı ki âşûb-ı cihān keldi [GS, 612/4].

6.5. hired aşhâbı

Nê perîdûr kim **hired aşhâb**ını mecnûn êter
Hüsni her sâ'at kôñûl hâlini dîger-gûn êter [FK, 162/1].
Körmey **hired aşhâb**ıda bir ferdni 'âkıl
Tapmay kişi efsûnıda bir nükteni ma'kûl [FK, 393/4].

6.5. hired-âyîn

Eger munîy bile mağlûb bolmasa müşfik aḥbâb ve muvâ-
fık aşhâb ve vefâ-keş yârlar ve ḥayr-endiş dost-dârlar ve dîl-sûz
mülâzımlar ve mihr-endûz ḥâdimler; belki ḥurde-bîn düşmenler
ve **hired-âyîn** gadr-fenlerdin her tedbîr ü taḥkîk ve her tezvîr ve
tedkîk bile anlağay [MÜN, 17b/9].

7. Ali Şir Nevâyî bazan Nevâyî hiredi muhatap alır, ona seslenir: **ây hired**

Deryâ-yı şevkıdın mênî men' étme **ây hired**
Kim ölgüm éyle kim tüşer ayru sudın balıg [FK, 310/5].
Şâh bezmî içre çün lâyıq imes êrmiş gedâ
ây hired névçün burunrak bizge imâ kılmadıñ [BV, 357/5].
'İşk şahrâsıda yâd étme vaṭandın **ây hired**
Kim bu nev' âvârelik yüz ḥânumândın yaḥşırak [FK, 331/4].
Tîredûr Mecnûn ki mên dek dep sên ârî **ây hired**
'Âkl u hûş ehlini bu dîvâneğa oḥşatma kôp [GS, 72/5].
'İşkıñ cân riştesi birle muḳayyed éyledim
ây hired kit kim sêni kayd êtkeli yôktur sebeb [BV, 45/3].
Bizîñ efsânemizdin nükte sorman **ây hired ehli**
Nêdin kim bu cünûn faşlı tükenmes mâcerâ éylep [BV, 59/7].
Bir kün **ây hûş u hired** mên tilbege yâr êrdiñiz
Bî-ḥaber hem bolsam ôzdin siz ḥaber-dâr êrdiñiz [FK, 217/1].

8. Ali Şir Nevâyî bazan teşhis sanatıyla hiredi konuşturur: **hired buyur-**

Cûdî ki **hired** buyursa tâbî' bolğıl [NC, 16a/10].
hired "...." dedi
Hired kôñûl sîpehin toḳtatay dedi veh kim
Buzuldu kirpiki ḥayhn körüp yasalı bile [GS, 578/6].
Vaşfıda dese **hired** fazl u fûnûn
'Âkl-ı küll vaşfi degey şar' u cünûn [FK, 311].
hired tekellûm éyle-
Hired zâtıñnı teşbîh êtkeli her fikr kim éylep
Tekellûm anda yol tapmay meger heyhât heyhâtî [GS, 593/4].
hired lâl ol-

Bêli vü la'l-i lebi allıda lâl oldu hîred

Kim ürür biri dakîk ü biri pes rengîn söz [GS, 228/4].

hîred taşavvur éyle-

İdrâk-i kemâliñni hîred haddî sağıngan

Bir kaçre ara éyledi yüz baħr taşavvur [GS, 136/3].

buzuğ köñül ara hîred kirdi kaçtı

Buzuğ köñül ara 'ışkıñ çü kirdi kaçtı hîred

Bu ejdehâni körüp büm koydı öz vaṭanın [FK, 470/2].

hîredni dîvâne éylegen

Ol perî-veş şûretin sızgaç muşavvir anladım

Kim hîredni éylegen dîvâne bu tîmşâl émiş [BV, 245/6].

hîred pendler bér-

Pendler bérdi hîred köñlümge yüz şükr éy perî

Tilbe kıldıñ nâşih anı 'âkıl étmestin burun [FK, 504/5].

hîred bî-hâldür

Ol né ra'nâ kâmet ü ruhsâr-ı ferruh-fâldür

Kim havâş idrâkidin lâl ü hîred bî-hâldür [BV, 159/1].

hîred bélide zünnâr

İstep ol bütñi hîred bélide zünnârın körün

Bir kilâbe ip bile Yûsuf harîdârın körün [GS, 372/1].

9. Ali Şir Nevâyî'nin hîred kelimesini bağlama grubu yapısında yine mental kelimelerle ('aql, cân, dâniş, dîn, endüh, hûş, 'ilm, şabr, zühd) birlikte kullanışı:

'aql u hûş u hîred ü cân

'Aql u hûş u hîred ü cânñı anıñ yolıda koydum

Tapmadım vaşl-ı müheyyâ kılıban munça vesâyil [BV, 379/6].

'aql u hîred

Yana bir hisâbı dağı bardur

Ki 'aql u hîred anda nâ-kârdur [MÜN, 5a/11].

hîred ü 'aql

Tâ ki bir câm bile muğ-beçe-i bâde-fürüş

Hîred ü 'aqlñı mecnûn yasağay bel maşrû'

Sâkiyâ tut kadeh-i 'aql-zidâ

Kim aña yüz hîred ü 'aql fidâ [689 Sâkî-nâme 141].

cân u hîred

Küyda éttiller yana cân u hîred kaçıp

Her katla kim köp istep alarnı tapıldılar [BV, 155/3].

dîn ü hîred

Yer tutup bir yanıda muğ-beçe-i bâde-fürüş

Kim işi dîn ü hîred mülkide yağma érđi [FK, 642/3].

endūh u hired

Endūh u hired kaçdım eter, vāy ki miḥnet

Özdin maña ayrudur ü bīgānedin ayru [GS, 528/4].

hired ü şabr

Kaçınlar ehl-i selāmet ki kâfir-i mesti

Çıkarğalı **hired ü şabr**din demār kélür [FK, 173/4].

hired ü dāniş

Eyle ot kim kişi içkeç başıdın çıkğay dūd

Küygey andın **hired ü dāniş** ile cān bile ten [FK, 489/9].

hired ü dāniş ü hūş

Maña bér kim çū anı kılsam nūş

Zāyil olsun **hired ü dāniş ü hūş** [689, Sākī-nāme 67].

hūş u hired

Sākīyā ebnā-yı devrān cevriñiñ pāyānı yok

Eyle sāğar tut ki zāyil eylegey **hūş u hired** [FK, 124/7].

Né tañ sīm-āb yañlıg aqsa közdin sīm-gūn eşkim

Ki sīm-āb eylemiş hūş u hired bir sīm-ber-i mēndin [BV, 467/7].

Hem-ol dem 'ışk deştide mēni kim kıldı bī-hodluk

Eger hūş u hired sa'yı bile bir laḫza tapıldım [GS, 440/4].

Gebreki şāl salıp égnimge

Boluban **hūş u hired**din bīzār [FK, Et-tercī'-i bend VI 63].

Bolmasa **hūş u hired** gam-ḫ'ārım éy 'ışk u cūnūn

Siz boluñ bākī ki ḫālimga meded-kār érđiñiz [FK, 217/4].

Derd ü gam bā'ışidūr **hūş u hired**

Kanı mey kim kılay özni bī-hod [FK, 358].

Tilbe köñlüm istese Ferhād u Mecnūn şihḫatin

'Āqıl el rağmı aña **hūş u hired** āsārıdur [BV, 137/6].

hūş u zūhd ü hired ü dīn

Kim Nevāyī kibi bu deyr ara tutsa vaṭan

Hūş u zūhd ü hired ü dīn ile bī-gāne kerek [FK, 347/7].

'ilm ü dīn ü hired ü zūhd

Maña ol cāmı ger tutsa fidāsıdur anıñ

'İlm ü dīn ü hired ü zūhd ile taḫvī mecmū' [FK, 301/5-6].

10. Hired kelimesinin Farsça izafetlerde kullanımı:

āyīn-i hired: Hired-āyīn (MÜN, 17b/9) kullanımı da var.

Andak karı kim yok anda **āyīn-i hired** [NC, 28b/5].

Her kim ki ḫalāyık içre dānā körünür

Āyīn-i hired ara tūvānā körünür [NC, 29a/10].

ğayr-ı hired

'İşk otı Tūr-ı tecellîğa çü saldı pertev

Has ki kül boldı burunrak yok edi **ğayr-ı hıred** [FK, 125/2].

hıred-i cevher-şinās

kader gavvâşî meṭâlib biḥârî gevherlerin ḥafâ dürcide andaḳ
bêrkıtmeydür kim, **hıred-i cevher-şinās** başâreti andın nişâne
ayta bilgey. [MÜN, 4b/14].

hıred-i dūr-bîn

Ammâ bu ḥisâb **hıred-i dūr-bîn** evzânı bile ve 'aql-ı dūr-
endiş mizânı bile râst êrmes. [MÜN, 5a/10].

hıred-i maşlahat-âmûz

'İşk eyledi rüsvâ mēni êmdi başıñ vü saçı

Yüz haclet ile ey **hıred-i maşlahat-âmûz** [BV, 214/4].

nişân-ı hûş u hıred

Nētip öz êlgide kalğay **nişân-ı hûş u hıred**

Ki bâde küçlük ü rahşî 'inânı hem küçlük [GS, 338/6]

ṭabīb-i hıred

Lebiñdin oldı tenim rişte vü **ṭabīb-i hıred**

'İlâcin êtkeli şerbet bağırğa kan bērmes [BV, 241/4].

telkîn-i hıred

Ol yaş artuḳ ki taptı **telkîn-i hıred** [NC, 28b/5].

temkîn-i hıred

Ger kimsede zâhir olsa **temkîn-i hıred** [NC, 28b/5].

terk-i hıred: Tasavvufta terk üç aşamada gerçekleşir: İlki *terk-i dünyadır*. Akıl da dünyevîdir ve aşk yolunda kılavuz olsa da bir yerde terk etmek gerekir. Terk-i dünyada insan dünyayla olan tüm bağlarını teker teker koparmaya başlar sonra *terk-i ukbâ*-ya yoğunlaşır. *Terk-i ukbâ* zahitlik mertebesidir. Tüm vaat edilmiş şeyleri (cenet, huriler, kevser şarabı vb) bir kenara iterek son aşama olan *terk-i terke* varır. Artık bu aşamada terk etmeyi dahi terk eden âşık, sadece aşkın vermiş olduğu o yoğun duygu içerisinde, burada âşık, *fenafillaha* ermiş ve sevgilinin varlığında kendi varlığını eriterek vahdete ermiştir.

Êy yûzün şem'î vü zülfün dūdıdın **terk-i hıred**

Kōñlūme şubḥ-ı ezeldin kısım tâ şâm-ı ebed [FK, 132/1].

terk-i hıred ü hûş

Bêr ki **terk-i hıred ü hûş** kılay

Pehlevân yâdı bile nûş kılay [FK, 342].

tezyîn-i hıred

Andın bilgî ki taptı **tezyîn-i hıred** [NC, 28b/5].

Bazen de izafette kelimelerin yeri değiştirilerek kullanılır:

hıred-âşâr < âşâr-ı hıred

Mey bër ki kazâ tapmağusı 'aql ile tağyîr

*Her neççe ki bolsa **hired-âşâr** mülâhız [FK, 297/6].*

hired-âyîn < âyîn-i hired

*Eger bunun bile mağlûb bolmasa müşfik aḥbâb ve muvâfik aḥbâb ve vefâ-keş yârlar ve ḥayr-endiş dost-dârlar ve dil-sûz mülâzımlar ve mihr-endüz ḥâdimler; belki ḥorde-bîn düşmenler ve **hired-âyîn** gadr-fenlerdin her tedbîr ü taḥkîk ve her tezvîr ve tedkîk bile anlağay. (MÜN, 17b/9).*

II. Hired Redifli 4 Gazel

1. Nevâdirü's-Şebâb 121 [NŞ, Karaörs 2006, 121]	
1. <i>Ëy yüzün allıda bî-hâl hired</i> <i>Vaşfin eylerde bolup lâl hired</i>	Ey, akıl, yüzün karşısında güçsüz, onu överken/sıfatlarını sayarken dilsiz.
2. <i>Çünkü sen seğritiben tevsen-i ḥüsn</i> <i>Boluban yolıda pâ-mâl hired</i>	Sen, güzel dikbaşı at, koşuşturduğunu(n) için akıl onun yolunda ayak altında kalmış.
3. <i>Veh ki sen tıflıdın oldı mebhût</i> <i>Ëyle kim bir kühensâl hired</i>	Yazık ki akıl senin çocukluğun sebebiyle sersemledi, sanki kocamış yaşlı bir kişiye döndü.
4. <i>İhtimâm etti cûnünüm sarı 'ışk</i> <i>Neççe kim eyledi ihmâl hired</i>	Akılın ihmâl ettiği gibi aşk (da) delirmem için çabaladı /özenle çalıştı.
5. <i>'İşk küyda mezellet çeksün</i> <i>Neççe kim devlet ü ikhâl hired</i>	Akıl devlet ve ikbalmiş gibi aşk semtinde perişanlık çeksin.
6. <i>Sâkiyâ mey ki meni vesvesedin</i> <i>Ëyledi şifte-aḥvâl hired</i>	Ey sâkî, mey [Ver]; çünkü akıl beni vesveseyle darmadağın etti.
7. <i>Tâ fenâ seylide bolğay nâ-bûd</i> <i>Körüp ol cevher-i seyyâl hired</i>	Akıl, o su gibi akan varlığı görünce yok oluş selinde yok olacak. Not: cevher "varlık; tanrı; ruh; asıl, öz; mücevher;"
8. <i>Deyr pîri maḥa vü muğbeçeler</i> <i>Neççe ursa yüzige zâl hired</i>	Meyhaneci ve sâkî bana, ak sakallı akıl yüzüne ne kadar vursun?
9. <i>Yâ Rab êt 'ışk Nevâyî'ğa naşib</i> <i>Könüldin lîk burun al hired</i>	Ya Rab, Nevâyî'ye aşk nasip et; ancak önce aklı gönülden al.

Nevâdirü's-Şebâb'da yer alan 121. gazelde *hired* "akıl" teşhis sanatıyla 1. beyitte sevgilinin güzelliği karşısında güçsüz kalır, onu vasfetmede söcükleri yetersiz kalır, dilsizdir; 2. beyitte dikbaşı bir at gibi olan güzellik koşuşturduğunda ayağının altında kalır; 3. beyitte sersemleyip yaşlı birine döner; 4. beyitte ihmalkârdır; 5. beyitte aşta perişanlık çekecektir; 6. beyitte cüz'î aklın temsilcisi olan akıl nefsin temsilcisi olup kuruntularla gönlü doldurur; 7. beyitte Tanrı'nın idrakiyle yok olur; 8. beyitte meyhaneci ve sâkî aklın yüzüne ne kadar vursalar da ayıltamazlar. 9. beyitte Nevâyî Allah'tan kendisine aşkı nasip etmesini diler. Bu dünyaya ait

melekelerden sayılan akıl, aşk için bir engeldir; bu sebeple aşktan önce aklı gönülden alması için yalvarır.

Bu beyitte aklın gönülde yer aldığını görüşünü görürüz. Gönül ve bedende yeri üzerinde pek çok düşünce bulunur. Eski Türkçede özellikle Eski Uygur Türkçesi döneminde *köñül* "zihin, bilinç" Budizmde "gönül bilinci, ayırt etme bilinci, mahzen bilinci" ruhsal duyu organları olarak olarak gösterilir ve canlıların iyi ve kötü hareketlerini bu üç duyu organıyla yaptıkları kabul edilir. *Köñül biligi / bilig köñül* "gönül bilgisi" bir duyu organıdır. Budizmde canlılar on emir ve yasağı beden, dil ve gönülle yapmaktadır. [Tokyürek 2013, 247]. İşte bu noktada *Kur'an* terminolojisinde "iyiyi kötünden ayırma gücü, bilgi edinmeye yarayan güç, bu güçle elde edilen bilgi" olarak tanımlanan akılla örtüşmektedir; ancak Budizmde düşünme yok, emri yerine getirme vardır. *Kur'anda* ise insanın aklını kullanmasıyla ilgili çeşitli ayetler bulunur [Yasin, 36/68, Bakara, 2/164, Âl-i İmrân, 3/190, Al-i İmran, 3/14, Bakara, 2/13]. Akıl kelimesinin bükümleri, tefekkür kelimesi buralarda kullanılır. *Kur'an-ı Kerim*'de "ancak bilenlerin akledebileceğini" söylenir (... onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir. Ankebût 29/43) Allah, bu güç ile bilgiyi iyi kullanmadıkları için insanların "... onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler." [Bakara 2/171] der, hatta aklını kullanmayanlar için beyinsizler denilir: "Beyinsizlerin/ahmak/akılsız (السُّفَهَاءُ (s-sufehâ'u)) inandığı gibi mi inanalım?" derler; iyi bilin ki asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler mi [Bakara, 2/13]. Burada duyu organları ile aklın ilişkisi de ifade edilir, Duyu organları aklın yardımcı unsurlarıdır. Nevâyî'nin eserlerinde "köñül" önemli bir yer tutar, müstakil bölümler ayırır [HE'da 74 kez *köñül* kelimesi geçer; *köñül ta'rifide*: 17; *Avvalgı hayret köñülniñ 'adem tünidin kutulup vüçüd şubhıga hem-nefes bolup...*: 18].

1. Nevâdirü's-Şebâb 128 [NŞ, Karaörs 2006, 128]	
1. <i>Ey saçın zenciriniñ sevdâsında mecnûn hured</i> <i>Dem-be-dem köprek perî dâk hüs-nüne meftûn hured</i>	Ey, akıl senin saçının sevdasında mecnun, peri gibi yüzüne anbean daha fazla meftun.
2. <i>Aklım uçtı eyledim tâ kesb 'ışkıñ ilmini</i> <i>Gerçi elge kesb-i 'ilmidin bolur efzûn hured</i>	Başkaları ilmini elde ettikçe akıl artsa da senin aşkının ilmini kazandığım için (benim) aklım uçtu. Not: İlim sahibi oldukça aklın artması Aşk ilmi etmek = aklın ortadan kalkması

3. <i>Ëy hakîm etme cûnûnüm 'aybını kim körgeç anı Tohtata almas dimâğı içre Eflâtûn hired</i>	Ey bilge kişi, onu görünce deliliğimi ayıplama; Eflatun (bile) akıllı beyninde durduramaz.
4. <i>Ëy hiredmend anılamas sen hâletin 'uşşâkıñ Ne üçün kim 'ışk favrıda erür mecnûn hired</i>	Ey akıllı, sen aşıkların hâlini anlamazsın; çünkü akıl âşıkken mecnundur.
5. <i>Âh kim yetgeç anıñ 'ışkı tamâmin kıldı mahv Gerçi kıldı pend ile könlümni yüz efsûn hired</i>	Ah, onun aşkı ulaşınca herşeyi mahvetti; akıl öğütle gönlümü yüz (kez) büyüledi.
6. <i>Germ-rev 'âşıkka merdûd olsa nâşih kılma 'ayb Kim keliptür ehl-i 'ışk allıda dâyim dûn hired</i>	(Ey) nasihat eden, hızlı giden âşık reddedilse ayıplama; çünkü akıl âşıkların huzurunda daima aşağıdadır.
7. <i>Ëy Nevâyî 'ışk ayagınıñ nişârı eylegüm Saçsa her sâ'at naşihatdın dürr-i meknûn hired</i>	Ey Nevâyî, akıl her saat nasihattan gizli inci saçsa aşk kadehinin saçısı yapacağım.

Ali Şir Nevâyî eserlerinde *Kur'an* ayet ve hadislerinden yararlanır, metinlere nüfuz ettirerek metin bütünlüğünü sağlar. Dünyevî işlerde başta devlet yönetiminde adaletli olma ve bilgili, akıllı olmayı da *Kur'an*'la ilişkilendirir. *Münşeât*'ta gerek Hüseyin-i Baykara'ya gerekse oğlu Bediüzzaman'a yazdığı mektuplarda bizzat ayetlerden iktibaslarla bunları hatırlatır. Çünkü "*Kur'an*'da ve hadislerde insanın dinî hayatı yanında dünyevî faaliyetleri, iş ve ticaret hayatıyla ilgili olarak çeşitli hukukî ve ahlâkî düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca kanaat, tevekkül, sabır, şükür, rızâ, takvâ, vera' gibi ferdî faziletlerle dair âyet ve hadislerden başka sosyal ilişkileri düzenleyen adalet, dürüstlük, merhamet, yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, af, infak, ihsan gibi ahlâk konularıyla ilgili naslar aynı zamanda iş hayatı ve kazanma faaliyetlerine dair ilkeleri oluşturur. *Kur'an-ı Kerîm* aşırı dünyevîliği reddetmekle birlikte din ve dünya işleri arasında mâkul bir denge kurulmasının gerekli olduğunu bildirir. *Kur'an*'ın genel yaklaşımı ve bazı özel açıklamalar yanında [meselâ el-Kasas 28/77; el-Cum'a 62/9-11; el-İnşirâh 94/7-8] özellikle Bakara sûresinin 200-201. âyetlerinde yalnız dünya varlığını isteyenler eleştirilirken her iki dünyanın güzelliklerini (hasene/hüsn) isteyenlerden takdirle söz edilmiştir" [Çağrıcı 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>]. *Kur'an-ı Kerîm*'de "akıl, fikir" ve başka mental kelimeler ve türevleri dışında "ilim" kökünden türeyen yaklaşık 750 kelime bulunur ki bu sayı bilginin ve bilme faaliyetinin

ne kadar önemli olduğunu gösterir. “Kur’ân-ı Kerîm’de ilim kavramı daha ziyade “ilâhî bilgi” yahut “vahiy” anlamında kullanılmakta, ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilâhî hakikate dair ilmi, gerekse bilme melekesiyle ilgili kazandığı dünyevî ilmi ifade etmek üzere çeşitli âyetlerde yer almaktadır.” [Kutluer 2000, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>].

Ali Şir Nevâyî Eski Yunan felsefesini bilir. *Târih-i Enbiya ve Hükemâ*’da filozoflara bir bölüm ayırır, bu gazelde de 3. beyitte Eflatun’dan bahseder. TEH’de Sokrat’ın talebesi olduğunu belirttikten sonra “Tanrı vergisi bir **bilgelik sahibi**” olduğunu kaydeder [TEH, Türk 2018, 138].

1. Bedâyiü'l-Vasat 121 [BV, Türkay 2002, 98]	
1. Ey cemâliñ kaşıda lâl <i>hured</i> <i>'İşkıñ âşûbığa pâ-mâl <i>hured</i></i>	Ey, akıl senin güzelliğin karşısında dilsizdir; akıl aşkının kargaşasında ayaklar altında ezilmiştir.
2. Anda kim sên kılıban cilve-i <i>hüsni</i> <i>Hüs olup zâyil ü bed-hâl <i>hured</i></i>	Sen hoş ve latif bir şekilde görüldüğünde akıl düşkün, şuur yok olur.
3. 'İşk mesh eyledi gerçi bar edi <i>'Alem eşkâlige hallâl <i>hured</i></i>	Aşk! Akıl, her ne kadar dış görünüşe çare bulan işaret vardiysa da çirkinleştirdi.
4. Çıkmadı tüz yoludın 'ışk ehli <i>Necce kim eyledi izlâl <i>hured</i></i>	Her ne kadar akıl küçük gördü tahkir ettiyse de âşıklar doğru yolundan çıkmadı.
5. Akığa 'ışk delil olmasa kör <i>Ne kalur çünkü kiter dâl <i>hured</i></i>	Aşk akla kılavuz/delil olmazsa, akıl, bak, dal (-) gidince ne kalır? Aşk akla kılavuz olmazsa karanlık olur. Kelimelerin yazılışı üzerinden harf oyunu yapılmış: Delil (دلِيل): d- > Ø leyl (لَيْل) “gece, karanlık”
6. İc mey-i 'ışk u Nevâyî mest ol <i>Keltürür bolsa kâp işkâl <i>hured</i></i>	Nevâyî, akıl çok güçlük getirecek olsa da aşk şarabı iç ve kendinden geç.

Bu gazelde Ali Şir Nevâyî aşka ulaşmada ileri seviyededir. Dünyevî bir güzel tasviri yapmaz, doğrudan aşka kavuşulduğunda aklın tasvirini yapar. 1. beyitte cemâli “Allah’ın lutfedici sıfatlarının bütünü ve bu sıfatlarının bazı belirtilerle güzellik ve rahmetle kalpte tecellisi” karşısında dili tutulur, yerle yeksan olur; 2. beyitte şuur yok olur, akıl düşkün; 3. beyitte akıl müşkülleri çözücü olsa da aşk (onu) çirkinleştirir; 4. beyitte aklın küçük görmelerine rağmen âşıklar doğru yoldan çıkmazlar, 5. beyitte aklın bu yolda yine de kılavuzluğuna ihtiyaç olduğunu, onsuz bu yolda ilerlenemeyeceğini, gece gibi karanlıkta kalınacağını açıklar; 6. beyitte Ali Şir Nevâyî esas ulaşmak istenenin aşk olduğunu açıklar, aklın başına açacağı

güçlülere rağmen aşk şarabından mest oluncaya kadar içmek ister.

İslamî sahada başlangıçta ileri sürülen Allah ile kul sevgisi için aşk değil hub ve muhabbet kelimeleriyle ifade edilmesi gerektiği düşüncesi sonra değişmiştir. Hallâc-ı Mansûr, Ebû Bekir eş-Şiblî, Bâyezîd-i Bistâmî ve bazı mutasavvıflarda tam anlamıyla aşk hâli bulunur. Sûfî Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126) tasavvufta aşk kavramını *Sevânihu'l-uşşâk* (*Sevânih fi'l-ışk*) adlı eserinde sistematik olarak ele alır. Ali Şir Nevâyî'nin tesiri altında kaldığı Feridüddin Attar, Abdurrahman Câmî ve başka isimler aşk edebiyatını işlerler. Özellikle aşk konusuna dair yazılan tasavvufî eserlerin en geniş, Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Abherü'l-âşıkîn* adlı kitabıdır. Baklî, aşkın beş çeşidinden bahseder: Behîmî (hayvanî), tabîî, ruhanî, aklî, ilâhî aşk [Uludağ 1991, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1>]. "Ortada Allah'ın güzelliğinden ve O'na duyulan sevgiden başka bir şey bulunmadığından Allah'tan başkasını sevmek esasen mümkün de değildir. Allah'tan başkasını sevmek, güzellere ve güzel şekillere tutulmak da aslında Allah'ı sevmek mânasına gelir. Zira eşyada tecelli eden ve kendini gösteren yegâne güzellik O'nun güzelliğidir.

1. Fevâidü'l-Kiber 129 [FK, Kaya 1996, 128]	
1. <i>Ûy saçın zenciride âşuften vü şeydâ hired</i> <i>Ol sevâd içre tapıp ser-mâye-i sevda hired</i>	Ey, akıl, saçının zincirinde perişan, dîvâne; akıl, o karanlıkta sevda sermayesi bulmuş.
2. <i>Ger cûnûn def'igadur zencir körgil kim kalur</i> <i>Ol selâsil kaydıda dîvâneliğ peydâ hired</i>	Eğer zincir delilik def'i içinse bak, akıl o zincilere bağılyken dîvânelik gösterir.
3. <i>Boldı 'ışk elgide andak kim kerek zâr u zebûn</i> <i>Eylemek bardı cûnûn ehliğa istignâ hired</i>	Aşk eline düştü, bu sebeple ağlayıp düşkün duruma gelmek gerek; akıl, dîvâneler bir şeye tenezzül etmedi.
4. <i>Asru rûsvâlıklarımni körmüş erdi 'ışk ara</i> <i>Mên neçûk rûsvâ edim bolmuş bu dem rûsvâ hired</i>	Âşıkken pek çok rezilliklerimi görmüştü; ben niye rezildim, bu sefer akıl rezil kepaze olmuş.
5. <i>'ışk köydürdi hiredni bardı ol kim dege mên</i> <i>Kim bu mûhlik vartâ içre ya bolay mên ya hired</i>	Aşk akli yaktı, diyeceğim gitti; ya bu ölüme götüren uçurumda olayım ya akıl olayım.
6. <i>Ger hired hem 'ışk mağlûbı durur mên dek velik</i> <i>Hiç mûşfik gam yemes ahvâlime illâ hired</i>	Eğer akıl benim gibi aşk mağlubu ise de akıldan başka hiçbir müşfik duruma üzülmeyiz.

7. 'İşk ara cāmîğa yetkendin demî istep ferâğ Bizge terğîb êyler imdi sâğar-ı şahbâ hured	Akıl aşkta canına yettiği için/tahammül edemeyecek duruma geldiği için bir an huzur isteyerek şimdi şarap kadehi bize istek uyandırır/şarap kadehini arzu ederiz.
8. Kır fenâ vādîsi içre 'ışk râyı birle kim Mesh u mehhût oldı anda zîrek û dānā hured	Yokluk vadisine aşk yoluyla gir; çünkü orada zeki ve bilgili akıl kendinden geçti ve sersemledi.
9. Ey Nevâyî: 'ışk ara kām isteseñ dīvāne bol Bu şerefni tapmağuş hem-râhıñ olsa tā hured	Ey Nevâyî, aşkta umduğuna erişmek istersen dīvāne ol; akıl yoldaşın olursa bu şerefe ulaşamazsın.

Birinci beytin birinci mısraı "*saçın zencîride âşûfte vü şeydâ hured*" ifadesi üzerinde durmak gerekir. Klasik edebiyatta üzerinde çok durulan bir motif aşığın sevgilinin saçına âşık oluşu, sevgilinin saçının bukleli oluşu, bunların zincire benzetilmesidir. Umumiyetle hanımlar saçlarını örерler, çözdüklerinde de saç iç içe geçmiş zincir gibi, dalga dalgadır. Bu bana biraz da Aşk kelimesinden de dolayı bu benzetmenin yapıldığı izlenimini düşündürüyor. Aşk kelimesinin *aşeka* "sarmaşık" kelimesiyle ilgili olduğu belirtilir. Sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emer, nefes alamaz duruma getirir, onu zayıflatır, hatta onu sarartıp kurutur. Bu durum tıpkı bir âşığı andırır. Yani sevgilinin saçları da âşktır. Akıl ve aşk birbirine sarmaşık gibi dolanmıştır. Akıl düşülen karanlıktan kurtarıcıdır, siyah saçlarda koyu karanlığı/sevda sermayesini o bulur, onunla aşka ulaşılır, karanlıktan çıkılır.

2. beyitte delilerin iyileştirmek amacıyla zincire bağlanılmasına gönderme yapılır. Aklın zincirlere tutsak olduğunda yani aşka yakalanıldığında divaneliğin ortaya çıkışı tasvir edilir; 3. beyitte akıl aşka yenilir, perişan olup ağlaması gerekir ama tam tersi hiçbir şeye tenezzül etmez olur; 4. beyitte aşk yolunda ilerlerken rûsvalığını gören aklın, âşık olunca rezil rûsva oluşu ifade edilir; 5. beyitte aşk akı yakıp geçer. Bu durumda bir tercih yapmak gerekir ya helak eden uçurumda olmak ya da akıl olmak. Vecd halinde aşığa bedeni bir yük haline gelir ve ikiliği kaldırmayan aşk, aşığın bedenini ateşiyle yakarak vahdete ermeyi arzular. İşte bu hâle yokluk yani fenâ hâli denir. Aşkın sonu da yokluktur; 6. beyitte aşka düşünce aklın gitmesiyle akıl yenilmiş olur; ancak yine de âşığın durumuna sadece akıl üzülür, tek gerçek dost odur. Nevâyî'de bazı şairlerce nefisle birlikte değerlendirilen, aşk yolunda ayak bağı olan akıl tamamen kötülenmez; 7. beyitte akıl aşk yüzünden mahvolur, biraz huzur isteyerek şarap kadehini yani aşkı arzular. Aşk gelince akıl gider.

"Attâr'göre; insan yaratıcıyı akıl yoluyla vasfetmeye çalışsa da O'nun mutlak birliğini tam olarak idrak edemez. Yetersizlik ve sınırlılık yönüyle beşerî akıl, cüz'î aklı temsil etmektedir. Beşerî akıl, keyfiyeti bakımından kâmil olmayandır, bu akıl vasıtasıyla Allah'ın zâtının bilinmesi mümkün değildir. Ancak yaratıcıdan izler taşıyan evreni akıl gözüyle müşâhede etmek mümkündür. Akıl ferâset gücünü, imanın kuvvetinden almaktadır. Ruh huzuru için beşerî akıldan uzaklaşmak gerekir. Akıl ve aşk ilişkisi bakımından ilâhî hakîkatin sırlarına ulaşmada derece olarak aşk akıldan üstündür. Akıl aşka teslim olandır. Âşık da akıllının önündedir" [Koç 2022, 421].

8. beyitte yokluk/ilahî aşkta yok oluş vadisine aşkın kılavuzluğunda gir; tıpkı Cebrail gibi aklın kılavuzluğu bitmiş, kendinden geçmiştir. Mutasavvıflar baştan beri akılla Allah'a varılamayacağını, O'na ermenin ancak sevgiyle olacağını savunmuşlardır. Mirac'da söz konusu edilen Cebrâil aklı, refref aşkı temsil eder. Cebrâil Hz. Peygamber'i bir noktaya kadar yani *Sidretü'l-Müntehâ*'ya kadar götürebilmiş, daha ileri götürmesi için onu refrefe teslim etmişti. Demek ki Allah'a giden yolda akıl belli bir yerde durmak zorundadır; bu noktadan itibaren insanı Allah'a götüren aşktır. Mutasavvıflar aşk ile mânevî mirac yapılabileceğini söyler" [Uludağ 1991, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1>]. İslamî edebiyatta aşk ilahî ve beşerî olarak ikiye ayrılır. Pek çok şair ilâhî aşk doğrudan beşerî aşk şeklinde tasvir etmişlerdir.

9. beyitte hakikî aşka ulaşmak için dîvâne olmak gerektiği vurgulanır. Gerçek hayatta akıllı insanlar toplumun itibarlı, üstün sınıfı olarak kabul görürler; ancak âşıklar tarafından delilik ve mecnunluk her zaman akıllı olmaktan üstün tutulur. Şairler aşka düşünce aklını yitirip deliliğe düştükleri için, bunu tercih ettikleri için övünürler. Çünkü hakikate ulaşmanın başka bir yolu yoktur. Akıl terkedilmezse ilahî aşka ulaşamaz.

Sonuç

İlk yaratılan cevher, varlık veya nur olarak değerlendirilen akla *Kur'an*'da dünyada eşyadaki nizamı anlama gücü, aynı zamanda ilahî hakikatleri sezme, anlama ve onlar üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir. Nitekim "Allah ayetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır" [Bakara 2/242]. Bu anlayışla Ali Şir Nevâyî'nin şiirlerinde çok iyi bir gözlemci olduğunu, soyut düşüncelerini somut gözlemleriyle birleştirme gücünü görürüz.

Ali Şir Nevâyî'nin *Bedâyi'ü'l-Vasat* (BV), Çihil Hadis (ÇH),

Fevâ'idü'l-Kiber (FK), Garâ'ibü's-Sigar (GS), Hayretü'l-Ebrâr (HE), Kitâb-ı Münşeat (MÜN), Mahbûbü'l-Kulûb (MK), Mecalisü'n-Nefâ'is (MN), Nazmu'l-Cevâhîr (NC), Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ (TEH), Vakfiye (V) adlı eserlerinde yaptığımız taramada 275 kez *akıl*, 168 kez *hired* kelimesi tespit ettik. Bunların dışında âkil 23, *hiredmend* 27, *hired-âyîn* 2, *hired-âşâr* 1, *hiredî* 1, *hired-peyvend* 1; *horde-bîn* 7, *horde-dân* 12, *horde-dânlığ* 2, *horde-dânlık* 1, *horde-dânî*, 1 kez *ög* kelimesini kullanmıştır; Türkçe *uğuş* ve *us* kelimelerine yalın durumda rastlanmamıştır. Türkçe *akıl* anlamına gelen kelimeler Nevâyî'de artık kullanılmaz olup yerini birinci sırada *akıl*, ikinci sırada *hired* kelimesine bırakmıştır. Bunların çekimli, bükümlü şekilleri de kullanılmıştır.

Ali Şir Nevâyî için tam bir düşünce insanı olarak dünyevî hayatta aklın yeri, bilgi çok önemlidir ve bilgiye tüm kavram alanıyla önce yöneticilerden başlayarak dikkat çeker. Bunu kullandığı *akıl*, *hired* gibi mental fiilleri kullanım sıklığından da çıkarabiliriz. O aklın hâkim olduğu bir bilgi toplumu yaratmak ister. Özellikle mensur eserlerinde, NC'de Hz. Ali'den seçtiği özlü sözlerde topluma bu mesajı verir:

*Her kimge hired tarîkının nisbeti bar
Devletka eger yétse anın müddeti bar
Ahmakka çü yétse saltanat şene'ati bar
Sultânlığının zevâlidin sūr'ati bar* [NC, 34a/10].

Hem toplum hem de bireysel olarak aklın rehberliğinde hem dünyevî hem de uhrevî hayat için aklın rehberliğine ihtiyaç vardır, kişinin en büyük dostu odur. Uhrevî hayat için ise bir tarikat ehli olarak oraya hazırlanmayı ilahî aşka erişmeyi diler. Ancak bu vuslatta akli önceden yoldan çekmesi için münâcatta bulunur. Akla erişmek için akli terk etmek gerekir, zaten akli da gönle aşkın girme-siyle kaçır:

*Buzuğ kōñül ara 'ışkın çü kirdi kaçtı hired
Bu ejdehânı körüp büm koydı öz vağanın* [FK, 470/2].

Şiirlerinde aşk-akıl ilişkisini geniş şekilde, orijinal benzetmelerle ele alır, kimi zaman *ey 'akl*, *ey hired* diyerek akla seslenir, kimi zaman teşhis sanatıyla akli konuşturur. Dünyevî aşkı tasvir ederken kullanılabilecek sevgilinin vasıflarını ilahî aşkı anlatmak için, akli da bu yolda tıpkı Miraç'ta akli temsil eden Cebrail gibi bir yere kadar götürecek kılavuz olarak görür. Onun aşk üzerine şiirlerini lâ-dînî olarak rahatlıkla yorumlanabilir ama dinî boyutunu da görmek gerekir.

İncelediğimiz *hired* redifli dört gazelde esas itibariyle Ali Şir Nevâyî'nin aşk ile akıl ilişkisini işleyişini, aklın ilahî aşkta nereye kadar devam ettiğini görüyoruz. Hired kelimesini mutlak eş anlamlısı akıl kelimesine göre kullanım farkı tespit ettiğimiz kadarıyla *hired* kelimesini dünyevî işlerle ilgili akıl yürütmeye tercih etmediğidir. Belirttiğimiz eserlerde *hired* ilahî aşka giden yolda bir yere kadar götüren ama sonra terkedilmesi gereken bir bilgi gücüdür. Akıl kelimesinin kullanımında ise bir sınırlama yoktur. Hired kelimesi semantik ve sentaktik olarak akılla örtüşür, aklın kullanıldığı Türkçe, Farsça tamlamalar, bağlama grupları, birleşik fiiller birbiriyle paraleldir.

Kaynaklar

- Altuntaş, Servet. 2006. *Gazâlî'de Tasavvuf Felsefesi*. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Prof. Dr. Hüsameddin Erdem. Konya.
- Alzubaidy, Ahmed. 2013. *Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinden Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası No.2 Kayıtlı Kur'an Tercümesinin Arapça Dizisine Göre Türkçe Analitle Dizini ve Konkordansı*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- ARAT, Reşit Rahmeti. 1992. *Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul.
- ARAT, Reşit Rahmeti. 1979. *Kutadgu Bilig, III İndeks*, haz. Kemal ERASLAN, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Ata, Dr. Aysu. 1997. *Nāsırü'd-dîn Bîn Burhānū'd-dîn Rabguzî, Kısasü'l-Enbiyâ* (Peygamber Kıssaları), II Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Prof. Dr. Aysu. 2004. *Türkçe İlk Kuran Tercümesi* (Rylands nüshası), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Babacan, Hacer Nur. 2019. *Erken Dönem Tasavvufunda Akıl-Ahlak İlişkisi*. T.C: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Ekrem Demireli. İstanbul.
- Bayık, Ferhat. 2019. Aristoteles ve Descartes Bağlamında Akıl ve Zekâ Kavramlarının Farkları. *Kaygı*, 18/1: 172-187.
- Bolay, Süleyman Hayri. 1989. Akıl. Cilt 2. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 246-247 <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil>
- BV, Türkay, Kaya. 2002. 'Alî Şir Nevâyî: *Bedâyi'u'l-Vasat Üçüncü Dîvân*, TDK Yay., Ankara.
- Ceyhan, Semih. 2013. Zühd. Cilt 44. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 533-535. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>
- Çağrı, Mustafa. 2008. Sabır. Cilt 35. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 337-339. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabir>

- Çağrı, Mustafa. 2022. Kesb. Cilt 25. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 302-304 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>).
- Çakmak, Dr. Serkan. 2019. *Atebetü'l-Hakâyık – Edîb Ahmed Yükneki*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Eker, Özge. 2015. *Kutadgu Bilig Dizini*. T.C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Doç. Dr. Abdullah Kök. Niğde.
- FK, Kaya, Önal. 1996. *Alî Şîr Nevâî, Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günaydın, Alper. 2017. *Alî Şîr Nevâyî'nin Divânlarında İnsan Görünümleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı. Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu. İstanbul.
- HE, Sabir, Muhammed. 2016. *Alî Şîr Nevâyî –Hayretü'l-Ebrâr* (Karşılaştırmalı Metin), yayına haz. Prof. Dr. Tanju Seyhan, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Hökelekli, Hayati. 1994. Duyu. Cilt 10. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 8-12 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/duyu>)
- Koç, Serpil. 2022. Tasavvufi Düşüncede Akıl ve Attâr'ın Rubâîlerinde Akıl Mefhumu. *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*. 41: 403-422.
- Kök, Abdullah. 2004. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TIEM 73, 1v/ 235v/2). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kut, Günay. 2003. *Alî Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sigar* (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Ankara: TDK Yayınları.
- Kutluer, İlhan. 2000. İlim. Cilt 22. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 109-114. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>
- MK, Ölmez, Zuhâl Kargı. 1993. *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi. Ankara.
- MN, Türk, Vahit. 1990. *Nevâ'i Mecalisü'n-Nefa'is Metin-İnceleme-Dizin*. 2 Cilt, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Elazığ.
- MÜN, Türk, Vahit. 2020. *Kitab-ı Münşeât* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- NC, Türk, Vahit. 2006. *Alî Şîr Nevâî, Nazmu'l-Cevâhîr*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- NŞ, Karaörs, Metin. 2006. *Alî Şîr Nevâyî, Nevâridü's-Şebâb*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, H. Zuhâl. 1993. *Alî Şîr Nevâî, Mahbûbü'l-Kulûb*. Hacettepe Üniversitesi. Doktora Tezi. Ankara:
- Sağol, Gül den. 1993. *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük*. Marmara Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HE, Seyhan, Tanju Oral. 2016. *Alî Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ebrar*, (Alfabetik Sözlük-Dizin). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Soğukoğlu, Fehmi. 2020. Kelâm ve Tasavvuf'ta Aklın Tasnifi. *Kilis 7 Aralık*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology* 7/1: 513-540.
- Süngü, Arife Ünal. 2018. İbn Haldun'a Göre Akıl ve Bilginin Oluşumu. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 3/2: 259-272.
- TEH, Türk, Vahit. 2018. *Ali Şir Nevâyî Tarih-i Enbiya ve Hükema* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tokyürek, Hacer. 2013. Eski Uygur Türkçesinde "Köñül" Sözü. *Bilig*. Sayı 66: 247-272.
- Tulum, Mertol. 2023. *Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*. 2 cilt. İstanbul: Ketebe
- Tüme, Günay. 1994. Din. Cilt 9. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 345-349. <https://islamansiklopedisi.org.tr/din>
- Türk, Vahit. 2016. *Ali Şir Nevâyî Mahbûbu'l-Kulub* (Aktarma). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türk, Vahit. 2017. *Ali Şir Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevahir, Kitab-ı Siracu'l-Müslimin* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Uludağ, Süleyman. 1991. Aşk. Cilt 4. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 18-21. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1>
- Uludağ, Süleyman. 2013. Vera'. Cilt 43. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 49-50. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vera>
- Usta, Halil İbrahim. 1989. *XIII. yüzyıl Doğu Türkçesiyle yazılmış Anonim Kuran Tefsirinin söz ve şekil varlığı*. Yüksek Lisans Tezi; Ankara Üniv. Institut Narodov Azii Kitaplığı, No: 332.
- Ünlü, Dr. Suat. 2013. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi Yayınları.
- Ünlü, Doç. Dr. Suat. 2018. *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Türcümesi* (Tiem 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim. 8 Cilt. Konya.
- Üşenmez, Emek. 2010. *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi* (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- V, Türk, Vahit. 2015. *Ali Şir Nevâyî Vakfiye* (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Yaylagül, Özen 2005), "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 17-51.
- Yüce, Nuri. 1988. *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Opinions on Ali Şir Nevâyî's 4 Ghazes with Hired Redif and the Concept of Hired

Prof. Dr. Tanju Seyhan¹

Abstract

As a "mind engineer," Ali-Shir Nawā'ī frequently incorporates concepts such as 'aql and *hired* "mind, intellect", *zeyrek* "intelligent", *fikr* "idea" and their derivatives into his prose and poetic works, providing a wide range of usage for understanding, interpreting, and other mental words. The primary aim behind this frequent usage of intellect-perception words is an endeavor to create an informed society, well-versed in its history under fair governance within the framework of Islamic principles, and to construct its future accordingly. He seeks to achieve this goal by mastering Islamic sciences, as well as ancient Greek and Islamic philosophy, Sufi philosophy, political science, and many other disciplines, and reaching out to a wide spectrum of society both directly and through his poetry and works, as necessitated by his duty. Individually, he always operates with the thought of constantly transcending himself. His emphasis on intellect can be observed in his use of the hired rhyme in four gazels found in *Navādir al-Shabāb*, *Badāyi' al-Wasat*, and *Fawāyid al-Kibar*. He particularly evaluates the relationship between love and intellect in Sufism. In this article, an attempt is made to evaluate, comparatively with the word intellect, the entry, usage, and meaning of the Persian word hired and its derivatives in Ali-Shir Nawā'ī's works such as *Gharā'ib al-Sighar*, *Badāyi' al-Wasat*, *Fawāyid al-Kibar*, *Hayrat al-abrār*, *Munshaāt*, *Mahbub al-Qulūb*, *Majālis al-Nafā'is*, *Fusūl-i arba'a*, *Nazm al-Javāhir*, *Tārīkh-i Anbiyā wa Hukamā*, and *Waqfiya*. Moreover, an effort has been made to provide all instances where the word hired appears in the mentioned works in order to serve as a source for further research in the article.

Key words: Ali-Shir Nawā'ī, *hired* "mind", *akıl* "mind", *aşk* "love".

References

- Altuntaş, Servet. 2006. *Gazâli'de Tasavvuf Felsefesi*. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Danışman:

¹ Seyhan O. Tanju – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Mimar Sinan Fine Arts University.

E-mail: seyhantanju@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1283-0920

For citation: Tanju Seyhan. 2024. "Opinions on Ali Şir Nevâyî's 4 Ghazes with Hired Redif and the Concept of Hired". *Golden Scripts* 1: 72 – 101.

- Prof. Dr. Hüsameddin Erdem. Konya.
- Alzubaidy, Ahmed. 2013. *Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinden Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası No.2 Kayıtlı Kur'an Tercümesinin Arapça Dizisine Göre Türkçe Analitle Dizini ve Konkordansı*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- ARAT, Reşit Rahmeti. 1992. *Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul.
- ARAT, Reşit Rahmeti. 1979. *Kutadgu Bilig, III İndeks*, haz. Kemal ERASLAN, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Ata, Dr. Aysu. 1997. *Nāsırü'd-dîn Bîn Burhānū'd-dîn Rabguzî, Kısasü'l-Enbiyā* (Peygamber Kıssaları), II Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Prof. Dr. Aysu. 2004. *Türkçe İlk Kuran Tercümesi* (Rylands nüshası), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Babacan, Hacer Nur. 2019. *Erken Dönem Tasavvufunda Akıl-Ahlak İlişkisi*. T.C: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Ekrem Demirli. İstanbul.
- Bayık, Ferhat. 2019. Aristoteles ve Descartes Bağlamında Akıl ve Zekâ Kavramlarının Farkları. *Kaygı*, 18/1: 172-187.
- Bolay, Süleyman Hayri. 1989. Akıl. Cilt 2. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 246-247 <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil>
- BV, Türkay, Kaya. 2002. *Âlî Şîr Nevâyî: Bedâyi'u'l-Vasat Üçünçü Divân*, TDK Yay., Ankara.
- Ceyhan, Semih. 2013. Zühd. Cilt 44. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 533-535. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>
- Çağrıçı, Mustafa. 2008. Sabır. Cilt 35. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 337-339. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabir>
- Çağrıçı, Mustafa. 2022. Kesb. Cilt 25. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 302-304 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>).
- Çakmak, Dr. Serkan. 2019. *Atebetü'l-Hakayık - Edib Ahmed Yükneki*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Eker, Özge. 2015. *Kutadgu Bilig Dizini*. T.C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Doç. Dr. Abdullah Kök. Niğde.
- FK, Kaya, Önal. 1996. *Âlî Şîr Nevâî, Fevâ'idü'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günaydın, Alper. 2017. *Ali Şir Nevâyî'nin Divânlarında İnsan Görünümleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı. Tez. Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu. İstanbul.
- HE, Sabir, Muhammed. 2016. *Âlî Şîr Nevâyî -Hayretü'l-Ebrâr* (Karşılaştırmalı Metin), yayına haz. Prof. Dr. Tanju Seyhan, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Hökelekli, Hayati. 1994. Duyu. Cilt 10. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 8-12

- (<https://islamansiklopedisi.org.tr/duyu>)
- Koç, Serpil. 2022. Tasavvufî Düşüncede Akıl ve Attâr'ın Rubâîlerinde Akıl Mefhumu. *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*. 41: 403-422.
- Kök, Abdullah. 2004. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TİEM 73, 1v/ 235v/2). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kut, Günay. 2003. *Alî Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sigar* (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Ankara: TDK Yayınları.
- Kutluer, İlhan. 2000. İlim. Cilt 22. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 109-114. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>
- MK, Ölmez, Zuhâl Kargı. 1993. *Mahbûbu'l-Kulûb* (İnceleme-Metin-Sözlük). Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi. Ankara.
- MN, Türk, Vahit. 1990. *Nevâ'i Mecalisü'n-Nefa'is Metin-İnceleme-Dizin*. 2 Cilt, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Elazığ.
- MÜN, Türk, Vahit. 2020. *Kitab-ı Münşeat* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- NC, Türk, Vahit. 2006. *Alî Şîr Nevâî, Nazmu'l-Cevâhîr*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- NŞ, Karaörs, Metin. 2006. *Alî Şîr Nevâyî, Nevâridü's-Şebâh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, H. Zuhâl. 1993. *Alî Şîr Nevâî, Mahbûbu'l-Kulûb*. Hacettepe Üniversitesi. Doktora Tezi. Ankara:
- Sağol, Gülden. 1993. *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*, Giriş-Metin-Sözlük. Marmara Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HE, Seyhan, Tanju Oral. 2016. *Alî Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ehrar*, (Alfabetik Sözlük-Dizin). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Soğukoğlu, Fehmi. 2020. Kelâm ve Tasavvuf'ta Aklın Tasnifi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology* 7/1: 513-540.
- Süngü, Arife Ünal. 2018. İbn Haldun'a Göre Akıl ve Bilginin Oluşumu. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 3/2: 259-272.
- TEH, Türk, Vahit. 2018. *Alî Şîr Nevâyî Tarih-i Enbiya ve Hükema* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tokyürek, Hacer. 2013. Eski Uygur Türkçesinde "Köñül" Sözü. *Bilig*. Sayı 66: 247-272.
- Tulum, Mertol. 2023. *Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*. 2 cilt. İstanbul: Ketebe
- Tüme, Günay. 1994. Din. Cilt 9. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: 345-349. <https://islamansiklopedisi.org.tr/din>
- Türk, Vahit. 2016. *Alî Şîr Nevâyî Mahbûbu'l-Kulub* (Aktarma). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türk, Vahit. 2017. *Alî Şîr Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis)*. *Nazmü'l-Cevahîr, Kitab-ı Sıracu'l-Müslimin* (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- Uludağ, Süleyman. 1991. Aşk. Cilt 4. TDV İslâm Ansiklopedisi: 18-21.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1>
- Uludağ, Süleyman. 2013. Vera'. Cilt 43. TDV İslâm Ansiklopedisi: 49-50.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/vera>
- Usta, Halil İbrahim. 1989. XIII. yüzyıl Doğu Türkçesiyle yazılmış Anonim Kuran Tefsirinin söz ve şekil varlığı. Yüksek Lisans Tezi; Ankara Ün. Institut Narodov Azii Kitaplığı, No: 332.
- Ünlü, Dr. Suat. 2013. Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi Yayınları.
- Ünlü, Doç. Dr. Suat. 2018. Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim. 8 Cilt. Konya.
- Üşenmez, Emek. 2010. Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- V, Türk, Vahit. 2015. Ali Şir Nevâyî Vakfiye (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Yaylagül, Özen 2005), "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 17-51.
- Yüce, Nuri. 1988. *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

"Oltin bitiglar - Golden Scripts" jurnali - Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma'naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo'lyozma manbalar, xalq og'zaki ijodi namunalari bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo'ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar yil davomida o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo'yicha MS Word menejerini qo'llash lozim.

Barcha qo'lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

100–150 so'zdan iborat o'zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o'ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.
Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjiması qavs ichida [] satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:
[Xondamir, Makorim, 17²]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]
[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]
[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi. Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib
ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 03. 2024-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan
o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi
tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan
doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi
lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga
qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.:
+99890 900 75 77,
+99894 659 94 62